

Prezentul studiu abordează cele două noțiuni — federalism și libertate — în contextul experienței românești, adică în contextul unui stat care s-a autodefinit în două rînduri, întâi în 1923 și apoi din nou în 1991, drept *un stat național unitar*, cu alte cuvinte, drept un stat declarat non-federal. Reluarea definiției din 1923 în Constituția României postrevoluționare din 1991 s-a făcut în ideea restabilirii legăturii cu tradiția precomunistă din perioada grandioasă a întregirii naționale a României, ce a urmat Tratatului de Pace de la Trianon. Din acest punct trebuie să pornim dacă dorim să elucidăm problema unor elemente ignorate ale moștenirii politice a României.

România este un stat tânăr. În ciuda tuturor eforturilor depuse pentru a susține contrariul, pentru a se prezenta pe sine ca pe una dintre cele mai vechi entități politice europene, se impune să fim mai temperați în afirmații și să recunoaștem că România, cu întinderea și în granițele ei actuale, există doar de la Primul Război Mondial încoace. Doar cu începere de la această dată se poate vorbi într-adevăr despre statul românesc așa cum îl concepem astăzi sau cînd încercăm să diagnosticăm realitatea politică cu care sîntem confrunțați.

Să începem cu o succintă trecere în revistă a istoriei României.

I.

Manualele de istorie din școlile românești cuprind cel mai adesea vaste capitole introductive referitoare la daci și romani. Este de netăgăduit că dacii și romanii aparțin istoriei teritoriului României de azi, este însă mai exact să afirmăm că ei aparțin *preistoriei* românilor. Am comite de aceea o eroare dacă am încerca să stabilim o linie de continuitate între acele timpuri pre-românești din secolele doi și trei și statul românesc actual ce se străduiește să se integreze în diferitele instituții politice europene. În studiul de față interesul nostru se concentrează tocmai asupra acestui stat românesc actual. Nu este relevant în acest context să abordăm și controversele apărute cu privire la „*problema continuității*” în sens propriu, problemă ce are ca obiect întrebarea dacă descendenții căsătoriilor mixte daco-romane au rămas sau nu, fără întrerupere, în spațiul geografic carpato-danubian pentru o perioadă de opt sute de ani, începînd cu secolul al treilea și pînă la ocuparea Transilvaniei de către maghiari în secolele XI și XII. Putem porni de la simpla constatare că viața politică *documentată istoric* a românilor nu a început decît în secolul al XIV-lea, cînd s-au dezvoltat în sudul și în estul lanțului carpatic primele nuclee a ceea ce mai tîrziu aveau să fie Principatele țării Românești și Moldovei. Încă de la începuturile lor, aceste două principate au fost nevoite să lupte împotriva pretențiilor la suveranitate formulate de Ungaria sau Polonia, iar, mai tîrziu, de Turcia sau Rusia. În cele din urmă însă, cele două principate române au reușit să se constituie și să se mențină ca entități politice respectate ca atare chiar și în perioadele în care caracterul național românesc al sistemelor lor politice ar putea fi pus la îndoială. Studii, precum cele ale lui *Emanuel Turcsinski* și *Christei Zach* au ajuns la concluzia că pînă în secolele XVIII și XIX legătura care îi unea pe românii de pe întreg cuprinsul României de azi a fost conștiința unei limbi comune, a religiei ortodoxe comune și a unor obiceiuri populare similare. La aceasta am putea adăuga că cele trei elemente (limbă, religie, obiceiuri) s-au constituit în unul și același mijloc prin care conștiința românească de sine a devenit o realitate populară. Ideea unei împliniri comune în plan politic, adică într-un stat românesc unit, nu a devenit o forță politică decît în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Ideile politice naționale care aveau să ducă la formarea statului român modern s-au

articulat întîi și au fost testate practic în țara Românească și Moldova în jurul anilor 1832 și 1848, odată cu creșterea influenței intelectualilor care fuseseră la studii în Franța și Germania. Tensiunile dintre realitatea feudală și ideile democratice au rămas vreme de mai multe decenii o trăsătură caracteristică a evoluției vieții politice din România, ca și în celelalte state balcanice. Vechile clase conducătoare precum și mulți dintre noii intelectuali nu proveneau neapărat din familii de naționalitate română, dar, fără îndoială, au încercat și unii și alții să dezvolte un stat român modern a cărui administrație era în bună măsură centralizată — un stat aflat la început sub îndrumarea și guvernarea unor centre ca București și Iași. Treptat, în mai multe etape (1859, 1866, 1881 și mai ales din 1919), Bucureștiul a devenit centrul dominant (1859: unirea țării Românești și Moldovei sub numele de Principatele Române Unite; 1866: instaurarea dinastiei Hohenzollern; 1877: proclamarea independenței; 1881: ridicarea României la rangul de regat; 1919: constituirea României Mari după Primul Război Mondial prin unificarea Principatelor Unite cu provinciile intra-carpătine).

Sub aspectul naționalității, vechile principate reprezentau o societate relativ omogenă cu toate că, desigur, existau aici mulți cetățeni aparținînd unor grupuri etnice diferite de cel al românilor, precum evrei, lipoveni, turci și chiar germani, concentrate cu precădere în orașele mari și în Dobrogea. Existau de asemenea multe familii grecești în pătura de sus a societății. Însă acești cetățeni de altă origine decît română nu s-au constituit niciodată, din secolul al XVI-lea, în grupuri care să promoveze interese specifice de grup în cadrul structurii politice a statului și nici nu au arătat vreo ambiție de a se organiza în subunități statale. Se poate spune de aceea că vechea Românie, așa cum a existat înainte de 1919, a fost un stat *omogen* din punct de vedere etnic, care nu a necesitat și nici nu a reflectat într-o manieră relevantă substructuri federaliste sau regionale. Existau, desigur, clase sociale, ba chiar tensiuni sociale majore între moșieri și țărănimea lipsită de pămînt, însă aceste tensiuni nu au condus niciodată la soluții de tip federal.

Anticipînd o succintă privire asupra modelului opus, oferit de istoria provinciilor intracarpătine ale României, putem susține cu deplin temei că evoluția politică a României Mari unite, clădite pe baza Tratatului de la Trianon din 1919, a fost dominată de conceptul de stat propriu țării Românești și Moldovei. În urma acestui tratat, teritoriul României s-a mărit cu mai mult de o treime din întinderea sa, și, după cum vom constata, prin includerea noilor provincii, România a devenit moștenitoarea unei tradiții politice fundamentale diferite de cea anterioară. Este chiar problema pe care ne-o punem azi: a acceptat oare România Mare moștenirea politică a noilor sale teritorii? Dacă nu, care sînt motivele acestui refuz, iar dacă da, în ce fel ar putea fi împămîntenită această moștenire în viața politică a unei României întregite? Înainte de toate trebuie însă să ne întrebăm care era conținutul ori substanța acestei moșteniri.

II.

Noile provincii care au extins teritoriul României la vest erau Transilvania, regiunea Banatului și regiunea de graniță Crișana, sau, în formularea tradiției latine a Transilvaniei, acea „*partes Hungariae adnexae*”, însemnînd „regiunile care nu făcuseră parte din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea, dar care i-au fost alipite (sau anexate) Transilvaniei” după înfrîngerea de la Mohács din 1526, cînd turcii au distrus Regatul Ungar și au ocupat Ungaria Centrală. Noile provincii românești au avut o istorie foarte diferită de cea a vechilor principate române. Este cert că Transilvania a fost în vremurile antice un bastion al dominației dacice, iar mai tîrziu ea a devenit centrul provinciei Dacia Romana, însă în perioada dintre secolele IV și X această parte a României contemporane a fost dominată succesiv de diverse popoare migratoare, precum goții, hunii, gepizii și avarii (un destin care deocamdată nu se deosebea prea mult de cel al țării Românești și Moldovei de mai tîrziu), pînă cînd, în cele din

urmă, ungurii au traversat Carpații în 896, deplasându-se într-o primă fază dinspre est spre vest și stabilindu-se în Cîmpia Panonică. Apoi, în jurul anului 1000, ei s-au deplasat dinspre vest spre est, ocupînd ținutul colinar al Transilvaniei, „țara de dincolo de pădure”, care peste aproximativ 900 de ani avea să facă parte din România Mare. Acest proces de ocupare a Transilvaniei a avut loc de-a lungul unei perioade de circa 200 de ani și a cunoscut aproximativ șase etape. În acele timpuri țara pare să fi fost slab populată și nu avem știre de vreun război de cucerire mai însemnat. În schimb, avem știre de popoare fie aliate, fie confederate, fie supuse, care îi însoțeau pe unguri din chiar momentul venirii în Europa. Mai tîrziu avem știre, de asemenea, de popoare care au încheiat un acord cu Regatul Maghiar în timpul avansării sale în interiorul Transilvaniei dinspre nord-vest spre sud-est. Aceste popoare erau pecenegii, secuii și în parte „blacchi” (probabil românii timpurii din aceste regiuni) precum și cumani, aceștia din urmă stabilindu-se pînă în 1241 mai ales dincolo de munți. Am putea rezuma că ocuparea Transilvaniei de către regii maghiari, între anii 1000 și 1200, a avut loc nu atît prin mijloace militare, cît mai ales printr-un sistem de contracte sau tratate care chiar de la începutul vieții politice documentate istoric introduc o dimensiune de diversitate și pluralitate în societatea transilvană, oferind cadrul pentru multiplele nuanțe ale diferențelor teritoriale — un fel de precondiție a federalismului.

Drept model pentru această crescîndă unitate în diversitate (din care federalismul își face cel mai ușor apariția) prezentăm aici colonizarea acelor „*hospites*” care au devenit cunoscuți mai tîrziu ca *sașii transilvăneni*. Acești coloniști din Vest, cea mai mare parte a lor proveniți din Flandra și din regiunea Rinului Inferior, au fost invitați de rege, cel mai tîrziu pe la anul 1150, să se stabilească în Transilvania în condițiile unor „libertăți” („*libertates*”) bine stabilite. Pînă în secolul al XV-lea, libertățile specifice pentru acești sași transilvăneni au evoluat spre autogovernare în cadrul unui teritoriu destul de stabil definit, așa numitul „fundus regius” — Domeniul regal.¹

Acest „ținut al sașilor” nu era unitar din punct de vedere teritorial. Pe vechile hărți ale Transilvaniei acesta arată ca o lucrătură din petice. Peticele au persistat, în general vorbind, mai bine de 600 de ani, oferind o bază solidă pentru autogovernare, astfel încît scriitorul englez Charles Boner, care a studiat în anii 1860 „*Transilvania, produsele și oamenii săi*”, insistă asupra simțului lor de autogovernare ca trăsătură caracteristică. Instituția prin care se exercita această autogovernare era așa-numita *Universitate*, cu alte cuvinte, cuprinderea sau reprezentarea universală a tuturor sașilor. Această adunare reprezentativă se întrunea de două ori pe an, la date fixe. Ea hotăra asupra tuturor problemelor litigioase și controversate din sfera internă și pregătea de asemeni deciziile care urmau să fie luate în Dieta generală a Principatului — cealaltă adunare parlamentară. Vom reveni asupra ei puțin mai tîrziu.

Un mod asemănător de autogovernare s-a dezvoltat și în cadrul unui al doilea grup de locuitori transilvăneni, așa-numiții *secui*. În calitatea lor de comunitate înrudită cu ungurii, ei însoțiseră triburile acestora încă de la venirea lor în estul/centrul Europei, iar apoi au fost folosiți de către regii maghiari ca centură protectoare pentru liniile de frontieră ale regatului deja hotărnicit. Ei au îndeplinit în secolele XI și XII funcția militară de apărare a liniilor de frontieră din interiorul Transilvaniei față de valahii sau pecenegii pe care i-am pomenit puțin mai devreme. La sosirea sașilor, secuii au fost deseori dislocați și transferați în alte regiuni mai avansate de graniță. De fapt, dezvoltarea și consolidarea structurilor politice din Transilvania a pus în mod similar bazele pentru o zonă solidă de autogovernare și pentru secui: „ținutul secuilor”. Atît în ținutul secuilor cît și în cel al sașilor, au existat o structură politică internă, o reprezentare, precum și o formă distinctă de cod juridic.

O a treia unitate teritorială, care în mod corect, ar trebui numită cea dintîi, era „ținutul ungarilor”, teritoriul vechii nobilimi maghiare. Acest teritoriu reflecta vechea împărțire a pămîntului în ținuturi de care regiunea secuilor și a sașilor erau clar decupate. În această parte — cea mai întinsă — a Transilvaniei era valabil un alt cod juridic, bine cunoscutul *ius*

tripartitum al lui Verböczy.

Aceste trei părți administrative distincte din Transilvania alcătuiau totuși o entitate politică comună: Principatul Transilvaniei, „regnum Transylvaniae”, condus de un principe și de o dietă în care toate cele trei unități teritoriale (ori, dacă doriți, toate cele trei comunități) erau reprezentate prin deputați, și în care toate legile principatului trebuiau să fie acceptate în unanimitate. Aceste trei comunități erau numite „națiuni”, așa încît acel unic „regnum” era compus din trei națiuni, fiecare cu propriu-i sigiliu. Deveneau valide numai legile autentificate de toate cele trei sigilii ceea ce făcea ca dezbateră și negocierea parlamentară să fie o necesitate.

Pe lângă această clasificare în trei națiuni, trebuie să se țină seama, după 1560, de existența a patru „religii recepte”. Legislația Transilvaniei făcuse posibilă deschiderea țării nu numai față de una din multele orientări religioase de după Reformă, ci, succesiv, față de trei din diferitele biserici nou apărute: luterană, calvinistă și chiar antitrinitariană (unitariană). Libertatea îngăduită acestora din urmă avea să rămână unică în Europa vreme de cîteva secole. Biserica romano-catolică a devenit cea de-a patra biserică inclusă în acest sistem de libertate religioasă. Drept urmare, principele era obligat ca în rîndul celor doisprezece sfinți oficiali să asigure egalitatea numărului de reprezentanți ai celor trei „națiuni” și ai celor patru religii. Putem socoti drept o dovadă a măsurii în care această combinație de federalism și unitate era înțeleasă public ca un semn al libertății politice, cuvintele pe care le folosea cancelarul provinciei (Farkas Kowachóczy) vorbind în 1589 despre „*publica regni in religione libertas*” — *libertatea comună în problemele religioase* — ca despre o tradiție esențială, definitorie pentru gîndirea politică a principatului. Și, iarăși, s-ar cuveni să îl cităm pe revoluționarul Francisc Rákóczy care, în numele tradițiilor transilvănene, a condus după 1703 răscoala împotriva Habsburgilor, proclamîndu-și țelurile politice pe o medalie ce reprezenta trei preotese aducînd ofrande la unul și același altar. Această ofrandă este comentată cu cuvintele „*concordia religionum animata libertate*” — concordia religiilor inspirată de libertate, deci elemente federaliste ca piatră unghiulară a libertății!

Și, în cele din urmă, nu aș vrea să vă rămînă necunoscut un alt asemenea simbol al acestei unități în pluralitate, al șanselor inerent legate de federalism. Mă refer acum la sigiliile pe care le-am pomenit mai devreme, cu care se ratificau toate legile care întruniseră un acord unanim. Fiecare dintre aceste sigilii ne dezvăluie în primul rînd apartenența sa: *Sigillum Comitatum Transylvaniae* al nobilimii maghiare, *Sigillum Nationis Siculicae* al secuilor și *Sigillum Nationis Saxonicae* al sașilor. Găsim însă pe sigiliile aparținînd secuilor și sașilor două combinații de litere ce rămîn fără nici un sens pînă nu le citim împreună, caz în care descoperim o maximă compusă din șase cuvinte. Distribuția cuvintelor pe cele două sigilii este următoarea: primul cuvînt și prima jumătate din cel de-al doilea se află pe sigiliul secuiesc pe care se găsesc și a doua jumătate a celui de-al patrulea cuvînt laolaltă cu cel de-al cincilea și cel de-al șaselea cuvînt, în vreme ce a doua jumătate a celui de-al doilea cuvînt, împreună cu cel de-al treilea și cu prima jumătate din al patrulea cuvînt se găsesc pe sigiliul săsesc. După cum am mai spus, cît timp citim separat un sigiliu, textul rămîne un abracadabra lipsit de noimă. Cuvintele capătă înțeles doar cînd alăturăm sigiliile în felul următor:

4b   5   6   1,2a/

Pe sigiliul secuiesc: LOERDELORSZAGAEHA

2b   3   4a/

iar pe sigiliul săsesc: ROMNEMZETBOLAL

Combinîndu-le putem citi: E HAROM NEMZETBOL ALLO ERDELI ORSZAGA, adică *țara Transilvană alcătuită din aceste trei națiuni*.

Sigiliile simbolizează astfel în egală măsură independența și interdependența celor trei „națiuni”, reflectînd federalismul autonomiilor din tradiția politică a Transilvaniei.

III.

Ca o tragedie a istoriei Transilvaniei și ca o dovadă a lipsei de șansă a acestei tradiții în structura politică a României de mai târziu, trebuie să adăugăm la schița noastră istorică faptul că, deși a existat o numeroasă populație română în Transilvania, nu a fost loc pentru o națiune română în sistemul politic al Transilvaniei. Această diferență poate fi explicată relativ ușor. Chiar dacă a avut consecințe grave pînă în zilele noastre.

Lucrurile se explică astfel: Ștefan cel Sfînt, (care a domnit pînă în 1035), a lăsat cu limbă de moarte urmașilor săi la tron convingerea că trebuie apreciată și cultivată diversitatea popoarelor din regat — „*nam unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est*” — „pentru că domnia asupra unei singure limbi și a unui singur obicei este nevolnică și fragilă”. De aceea, mai vechea tradiție maghiară, potrivit căreia popoarele confederate ale coroanei ungare își mențineau structurile sociale specifice, a rămas la mare preț în dinastia arpadiană. Aceasta presupunea existența unei nobilimi proprii fiecărei comunități. Este important de reținut că, în general, în Evul Mediu numai nobilimea putea fi socotită partener politic al coroanei. Pînă în secolul al XIV-lea au existat în Ungaria mai multe nobilimi: maghiară, croată, secuiască, pecenegă, română, săsească și altele. Însă în 1350, Regele Ludovic din noua dinastie occidentală a casei de Anjou a înlăturat această tradiție pluralistă, decretînd unificarea nobilimii. Includerea în rîndul nobilimii maghiare unificate avea drept condiție apartenența la credința catolică. Nobilii români însă, asemeni supușilor lor români, erau membri ai Bisericii Ortodoxe de Răsărit și, dincolo de eventualele tensiuni sociale dintre nobilii români și supușii români, ei erau uniți prin limbă, religie și obiceiuri. Diferențierile sociale fiind socotite în Evul Mediu mult mai importante decît cele etnice, nobilimea română și-a păstrat de la sine înțeles privilegiile sociale trecînd în rîndurile Bisericii Romano-Catolice (cel puțin oficial) și fiind absorbită încet, dar aproape complet, în societatea nobililor maghiari. Conaționalii lor au rămas ca urmare fără reprezentanți politici, iar aceasta echivala, în acea vreme, cu inexistența politică.

Această unificare a nobilimii a afectat și comunitățile secuilor și sașilor, dar nobilii acestor grupuri nu au trebuit să-și schimbe religia întrucît erau deja catolici, iar secuii nici măcar limba, întrucît ei adoptaseră limba maghiară cu mult timp înainte. Într-adevăr, sașii și-au pierdut și ei nobilimea în același fel în care și-au pierdut-o românii, dar în timp ce românii au rămas fără nici un fel de reprezentare politică, sașii și-au înălțat, chiar în această perioadă, propriile orașe, iar în interiorul acestora s-a ridicat o nouă clasă de reprezentanți și lideri politici, patricienii. Astfel în 1437 și 1459 clasele politice din Transilvania au încheiat acel *Unio trium nationum*, din care românii lipsesc, deoarece posibilitățile lor reprezentanți, nobilii români, fuzionînd cu nobilimea maghiară, încetaseră să îi reprezinte.

Absența românilor de pe scena politică a Transilvaniei a atras după sine o altă absență, legată de această dată de remarcabila legislație religioasă a principatului. Biserica Ortodoxă a fost prezentă în Transilvania cu mult înainte ca mișcările reformiste să ceară acceptarea lor, care, odată obținută, a condus la cea mai mare libertate religioasă din Europa. Locul Bisericii Ortodoxe nu a fost însă redefinit în 1560, de vreme ce românii nu existau în Transilvania din punct de vedere politic.²

Astfel, poziția Bisericii Ortodoxe în peisajul social a fost în cele din urmă tratată în practică sub formula generală de „tolerare”. Și cu toate că trebuie să recunoaștem că în contextul secolului al XVI-lea toleranța era o performanță deosebită (cu atît mai mult cu cît toleranța din Transilvania anulului 1568 era mult mai cuprinzătoare, mai deschisă decît aceea a lui Oliver Cromwell din 1563, ori chiar decît mult lăudata toleranță a împăratului Iosif al II-lea din 1780) noi, care trăim în secolul XX, simțim că este vorba de discriminare cînd luăm în considerare că luteranii, calviniștii, catolicii și unitarieni (aceasta era ordinea oficială) se bucurau de libertate religioasă, în timp ce ortodocșii erau „doar” tolerați.

Să clarificăm totuși lucrurile: nici o comunitate etnică nu poate fi învinuită pentru dezavantajarea românilor transilvăneni și, în cele din urmă, a Transilvaniei ca întreg. Consecințele negative ale acestei dezavantajări sînt totuși evidente: sistemul politic de tip federal, atît de temeinic elaborat al acestei țări, nu a răspuns unei probleme care a devenit cu timpul tot mai virulentă: apariția conștiinței naționale. Cu aceasta ajungem la chiar sursele explicării absenței elementelor constructive existente în experiența politică a Transilvaniei din structura României contemporane.

IV.

Să încercăm acum să tragem cîteva concluzii: în partea vestică a României de azi s-a dezvoltat în primii 600 de ani ai acestui mileniu un sistem politic federalist nu numai prin coordonarea a trei zone și sisteme distincte, ci mai ales prin încurajarea unui spectru foarte larg de legi, libertăți și stiluri de viață diferite. Simpla existență a acestor diferențe a condus la o apreciere deosebită a libertății, la considerarea acesteia drept valoare supremă a existenței umane, atît la nivelul individual, cît și la cel comunitar. Acest spirit civic este probat nu numai de libertatea acordată religiilor sau de tolerarea lor, ci și de încheierea unei înțelegeri reale și destul de timpurii în legătură cu libertatea generală de a studia după cum reiese din „*compilatae constitutiones*” din 1669, precum și din alte legi similare.

Acest liberalism nu a împiedicat însă cele trei „națiuni” politice din Transilvania ce se mărgineanu la lupta pentru drepturile proprii, individuale sau comune, de care s-au bucurat ca națiuni privilegiate — să neglijeze problemele de tip etnic-național care și-au făcut treptat apariția în anii 1700 și care au determinat din ce în ce mai mult climatul politic anterior revoluției din 1848. Atunci cele trei națiuni au ratat și ultima ocazie de a-i include pe români ca pe o „a patra națiune” în sistemul lor de federalism și libertate, după cum ceruseră aceștia încă din 1791 prin *Supplex Libellus Valachorum*. În plus, în secolul al XIX-lea, înseși „națiunile” istorice au fost atrase de un concept de națiune articulat etnic. Nu a existat deci nici o altă modalitate pentru românii transilvăneni de a realiza o autoafirmare politică decît aceea de a se folosi de supremația lor numerică în Transilvania pentru a promova unificarea cu regatul trans-carpatic, pe baza conceptului de unitate națională. În același timp, cînd au încercat să-și bazeze pretențiile și pe argumente istorice, ei au făcut-o în spiritul timpului, care era cel al apariției romantismului în istoriografie — o tendință care putea reînnoa legătura cu tradiții mai vechi.

Inițiativa militară de a uni România dinastiei Hohenzollern cu provinciile intracarpatică a pornit în 1916 de la București — și a eșuat. Tocmai românii din Transilvania au fost cei care au reușit să proclame politic unirea tuturor teritoriilor locuite de români în 1918. Proclamația lor reflecta întrucîtva experiențele acestei provincii, deoarece garanta „deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare [cu românii]. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sînul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.” Pe baza acestei promisiuni, sașii și șvabii din Banat și-au declarat, în ce îi privea, unirea cu România și, întemeindu-se pe acest consens, aliații victorioși în Primul Război Mondial au recompensat România cu noile teritorii. Între 1919 și 1939 aproape 30% din populația noii României și mai mult de 40% din teritoriile nou cîștigate nu erau românești din punct de vedere etnic. Un motiv în plus pentru a se lua în considerare în *Constituția* României Mari acest procentaj ridicat de minorități etnice îl constituia *Tratatul între Principalele Puteri Aliate și Asociate și România* încheiat la Paris în 1919, care în articolul 11 prevedea autonomie locală pentru comunitățile secuiești și săsești în domeniul educației și al religiei.

Și totuși, în ciuda tuturor antecedentelor, România s-a autodefinit în *Constituția* sa

din 1923 drept „*stat național unitar*”. Euforia autoafirmării naționale a fost mai puternică decât obiecțiile minorităților, iar instituțiile internaționale nu s-au arătat afectate de faptul că *Tratatul între Principalele Puteri Aliate și Asociate și România*, semnat la Paris, nu era transpus în realitate de către guvernele României. Orientarea României Mari era tot mai mult determinată de climatul politic de la București, unde domina încă din secolul al XIX-lea modelul francez, de orientare centralistă, adică exact antipodul alternativei federale. Acest curent a fost revigorat după cel de-al doilea război mondial, în timpul guvernării comuniste, cu o scurtă întrerupere în primii ani de după 1945, în care comuniștii au acordat o atenție generoasă intereselor minorităților. A fost constituită chiar și așa-zisa Regiune Autonomă Maghiară pentru secui. Însă după venirea la putere a lui Ceaușescu, în 1965, toate aceste semne de curtoazie au încetat. Din nefericire, această „încetare” a avut loc într-o perioadă în care politica externă a Bucureștiului dădea semne de rezistență față de Moscova, și deci de autoafirmare națională în raport cu aceasta. Această din urmă atitudine fiind aplaudată de toate țările occidentale, care o percepeau ca o opoziție curajoasă în interiorul alianței comuniste, făcea să nu fie criticată reducerea, în paralel, a elementelor federaliste din structura internă a României. De fapt, această autoafirmare națională față de Moscova a avut loc în paralel cu renașterea unei imagini de sine etnocentrice a României. Această imagine a făcut mai ușoară câștigarea ori măcar potolirea multor intelectuali din vechile clase burgheze, cu atât mai mult cu cât ea se opunea unei anumite falsificări a istoriei României, ce fusese impusă românilor de către liderii sovietici începând cu anii '50.

Am putea crede așadar că modelul anilor '70 și '80 încuraja o autoafirmare națională ce urma exemple istoriografice mai vechi, mai precis tradiția aceluia *Supplex Libellus* menționat mai devreme, al cărui țel în vremea respectivă (1790) fusese de a întări încrederea de sine a unui popor dezavantajat. Însă aceste mijloace de întărire a încrederii erau oferite unui popor care, în acest sens, își atinsese între timp ținta: unui popor român unificat național. În plus, acest model era aplicat cu toate instrumentele puse la dispoziție de o mașină propagandistică eficientă și extrem de centralizată. De asemenea, acest model era aplicat într-o formă și cu o finalitate mai primitive ca oricând, adaptate nivelului intelectual al lui Ceaușescu; se recurgea la cantități luxuriante de superlative și la o manieră de autoglorificare ce atribuiău poporului român doar trăsături eroice și dintre cele mai nobile, în timp ce pentru eventualele eșecuri erau blamați străinii sau, în cel mai rău caz românii care nu erau „buni români”. În cele din urmă (acest ultim stadiu fiind de maxim interes în abordarea noastră), modelul a evoluat extrem de unilateral, centrând istoria României aproape în exclusivitate în jurul etnicilor români „descoperindu-i” chiar și acolo unde nu existaseră.

Această imagine de sine a României a furnizat modelul de gândire pentru mai multe generații: gravitând în jurul bucureștio-centrismului, etnocentrismului exagerat, disproporționat, simplificat unilateral. Generațiile educate în acest spirit nu au avut aproape nici o cale de scăpare din imaginea de sine creată de acest model. Cum ar trebui, cum ar putea să reacționeze societatea românească postrevoluționară?

V.

În seara de 22 decembrie 1989, Ion Iliescu, care nu era încă președinte, a dat citire celor 10 articole ale Programului Revoluției. Primul articol proclama un stat pluralist. Al șaptelea avea în vedere minoritățile naționale într-o manieră favorabilă (în acele zile imaginea revoluției era încă strâns legată de numele unui pastor de naționalitate maghiară)³. Al zecelea se referea la drepturile omului, inclusiv la libertatea de a emigra. În dimineața zilei de 23 decembrie 1989, un post de radio românesc anticomunist dintr-o țară occidentală relua cele zece articole incluzând articolul șapte, privitor la minorități, în cuprinsul articolului 10, ce se referea la dreptul fundamental al omului de a emigra.

Desigur, această coincidență nu este neapărat relevantă în analiza structurii politice a României postrevoluționare. Emigranții au fost uneori, tocmai aceia care manifestau o tendință de eludare a problemei drepturilor minorităților ori, cel puțin, de marginalizare a ei — pînă la a sugera tacit că ar fi mai bine pentru minoritari să emigreze. Socotesc totuși că acest tip de raționament naționalist al unor români necomuniști reflectă într-o anumită măsură obstacolele ce stau și în calea acceptării elementelor federaliste inerente istoriei țării. Pe de altă parte, tradițiile etnocentriste întemeiate de burghezie, — pe care Ceaușescu le-a preluat nu fără o oarecare abilitate și le-a continuat, deformîndu-le și abuzînd de ele — au persistat chiar și după eliberarea de sub dictatura comunistă. Aceste tradiții au condus din nou la bucureștio-centrism și la o imagine de sine națională unilaterală, care nu au încurajat de fel reconsiderarea rolului minorităților ori al altor substructuri. Astfel, elementele federaliste moștenite și încă existente în Transilvania au fost ignorate și au rămas nereflectate politic. Politicienii români au tins pur și simplu spre restaurarea glorioșilor ani '20 ce au urmat autoafirmării naționale, ba mai mult, maniera înfăptuirii acesteia a fost una simplificată și prea puțin argumentată.

Așadar Parlamentul a votat din nou pentru formula „stat național unitar”, întemeindu-se pe o pretinsă sfîntă tradiție și, lucru de la sine înțeles, pe faptul că mai trăiau în România anulul 1992 doar jumătate din cei 30% reprezentînd minoritățile naționale, cît fuseseră în 1919. Astfel, în momentul de față, toate partidele parlamentare mai mari protestează vehement împotriva articolelor *Recomandării 1201* a Consiliului Europei referitoare la autonomia locală și la drepturile colective, fără să argumenteze în vreun fel *pentru ce* trebuie respinse autonomia locală și drepturile colective, ci mulțumindu-se pur și simplu să citeze dictatul constituțional proclamat în 1923 și reluat în 1991, prin care România se declară „stat național unitar”⁴. Încercările, oricît de bine intenționate, de a privi aceste noțiuni constituționale în lumina unei interpretări mai binevoitoare, care să le lărgească și să le flexibilizeze în termeni preciși, par condamnate dinainte eșecului, întrucît sînt calificate automat ca nepatriotice, segregacioniste sau chiar iredentiste.

Aceasta ne duce la concluzia că îndelung elaboratele elemente federaliste din propria istorie nu sînt reflectate, și cu atît mai puțin apreciate, în cadrul structurilor politice ale României contemporane. Explicațiile pentru această deficiență sînt evidente. Pe de o parte, dezbaterile din Parlamentul României sînt direcționate de punctul de vedere al Bucureștiului, perspectivă ce nu oferă nici un rol pozitiv elementelor federaliste; iar, pe de altă parte, ideea de stat a României Unite este atît de puternic legată de imaginea națională monolitică din secolul al XIX-lea, încît publicul românesc este foarte greu de convins să reflecteze asupra unei posibile aprecieri pozitive a subunităților administrative — înțelegînd prin aceasta subunități multiplu diferențiate, deși nu neapărat pe criterii teritoriale sau etnice. Și totuși, de ce nu și pe astfel de criterii?

În anul 1996, Parlamentul României a votat o nouă *Lege* a învățămîntului. Printre alte paragrafe utile, această lege include și un paragraf în care se prevede predarea „*Istoriei românilor*”. Moțiunea unui deputat sas transilvănean, de a schimba titlul acestei materii de învățămînt în „*Istoria României*”, a fost respinsă de majoritatea parlamentarilor pe baze pur emoționale. Ba mai mult (ori mai puțin, dacă doriți!), în școlile minorităților unde toate materiile de studiu sînt predate în limba minorității respective, legea cere ca „*Istoria românilor*” să fie predată în limba română, ca și cum adevăratul spirit patriotic ar putea fi asimilat doar prin mijlocirea limbii române.⁵ Asemenea trivialități demonstrează cît de etnocentric și de îngust este concepută viziunea asupra României viitoare. În climatul politic în care atenția mass-mediei este focalizată asupra Bucureștiului se preferă mai degrabă să se accepte, cu ranchiună, cîteva criterii minime privind drepturile minorităților, impuse de Bruxelles sau de Strasbourg membrilor Uniunii Europene, decît să se aplice cu generozitate modelele testate cu succes în istoria propriei țări — o istorie la care, în alte sensuri, se face referire atît de des într-o manieră aproape liturgică.

Această neîncredere izbitoare, această suspiciune față de o parte a propriei istorii, îmi pare ca fiind o slăbiciune fundamentală a structurii politice a României contemporane. Depășirea acestei slăbiciuni este esențială nu atât de dragul unei corecte relatări istoriografice, cât mai ales din cauza prezenței permanente a istoriei etnocentrice, indiferent dacă este vorba de prezent sau viitor, și care așează patriotismul național în context politic. Dimpotrivă, eu fac parte dintre acei patrioți români care recomandă țării lor să aprecieze mai mult și fără teamă moștenirea transilvăneană. Transilvania trebuie considerată o parte inalienabilă a României întregite, și de aceea România trebuie să integreze generos în imaginea sa de sine toate elementele realității transilvănene — într-o reflectare non-etnocentrică, pentru că orice formă de reflectare etnocentrică ar nega însăși substanța unei părți esențiale a moștenirii sale. *Atîta timp cît moștenirea specifică a Transilvaniei apare ca o sursă de îngrijorare și de virtuale pierderi, sau ca un corp străin în imaginea de sine a României, România ar putea fi percepută ca o moștenitoare nelegitimă a unei părți însemnate din propriul teritoriu.* Astfel de suspiciuni, precum și teama față de moștenirea pluralist-federalistă, generează tensiuni între grupul majorității și cele ale minorităților, conduce la anchilozarea relațiilor reciproce care, pentru a se dezvolta și a face posibile deopotrivă stabilitatea și libertatea, presupun deschidere și încredere. De vreme ce ne dorim ca România să fie liber și de bunăvoie recunoscută de către toți cetățenii săi ca moștenitoare legitimă a întregului său teritoriu actual, pledăm pentru o *reevaluare politică a experienței Transilvaniei în domeniul federalismului.* Consider că o asemenea reevaluare ar putea deveni un pas important, pozitiv, spre o libertate internă sporită, precum și spre o acceptare mai largă a noilor noastre structuri democratice. Această experiență ar putea constitui o contribuție autentică, provenită dintr-o moștenire de drept, la structurile Europei de mîine.

Conceptul de națiune este încă neclar în România. Are el în vedere doar indivizii de proveniență etnică română și de limbă maternă română, ori îi cuprinde pe toți cetățenii români care, potrivit *Constituției*, au cu toții drepturi egale? Dacă drepturile sînt egale, ar putea oare doar unii din ei să ceară drepturi colective — etnicii români ca români propriu-zisi — în timp ce pentru toți ceilalți (cetățeni români și ei, cu o veche istorie colectivă pe aceste pămînturi, și care au devenit parte a României doar în secolul nostru!) să aibă doar drepturi individuale? Dacă „națiunea română” este intenționat limitată la etnicii români, iar mult citatul „sentiment românesc” reprezintă o mentalitate etnică, să fie oare atunci toți ceilalți cetățeni de mai mică valoare? Doar „tolerați”? Să se practice oare diferențierea acceptare/tolerare din secolul al XVI-lea, de data aceasta pe criterii etnice? Un asemenea lucru nu își poate găsi justificarea în intenția constituțiilor moderne. Dacă pe de o parte, cel mai tîrziu de la 1789 încoace, Franța este fundamentată pe postulatul egalității tuturor cetățenilor săi (astfel încît fiecare cetățean francez este considerat o parte a națiunii, etnia neconstituind un criteriu pentru apartenența la națiunea franceză), atunci, dimpotrivă, Constituția, precum și istoria României, trebuie să recunoască existența minorităților etnice — chiar dacă au fost artificial camuflate de formula individualizantă, aplicată cu meticulozitate, de „persoane aparținînd minorităților naționale”. Recunoașterea existenței minorităților ar presupune anumite acțiuni și consecințe de principiu a căror absență în momentul de față creează neplăceri, inadecvări și constrîngeri. Dacă ne propunem acceptarea largă a României indivizibile național, ca țara mult iubită, „patria” tuturor cetățenilor, avem atunci nevoie de acceptarea majorității naționale de către minorități și a acestora de către majoritate. O asemenea acceptare reciprocă ar conduce negreșit la o deschidere față de elementele federaliste, fie că ea s-ar întemeia direct pe experiențe mai vechi, fie că ar inventa noi cadre de realizare. A ignora însă moștenirea națională din cauza unei obsesii etnice unitariste este o cale ce trebuie evitată — în beneficiul unui viitor mai bun și stabil al statului român modern, întregit teritorial în baza criteriului unității poporului român.

NOTE

1. Domeniul regal, deoarece sistemul de apărare al vechii Ungarii consta din vaste zone de pământ pustiu și gol (în latină „*deserta*”) și colonizarea, de fiecare dată când regele împingea și mai mult granițele în interiorul Transilvaniei, a pământului pînă atunci gol, pustiu, de către cei cărora regele le acorda o parte din aceste teritorii disponibile. Înainte ca regele să fi chemat pentru prima dată colonizatori din vest, el obișnuia să împartă noile pămînturi nobililor după propria alegere, iar aceștia la rîndul lor le colonizau cu proprii lor poporani. Acești poporani erau datori în schimb să apere integritatea teritoriului. Din punct de vedere economic însă, ei practicau o economie de pură subzistență și, dat fiind faptul că nobilii erau scutiți de taxe, extinderea teritoriului ungar s-a dovedit în principiu nerentabilă economic. De data aceasta totuși, în secolul al XII-lea, regele a atras coloniști din țările vestice mai dezvoltate economic în scopul de a combina crearea unei forțe militare defensive eficiente cu progresul economic. Toate documentele dovedesc că taxele ce trebuiau plătite de colonizatorii vestici au jucat un rol decisiv în stabilirea lor pe domeniul regelui.

2. Mai corect ar fi să spunem că nici celelalte grupuri nu existau în baza unor definiții pe criterii etnice, dar că aceste grupuri, sau „națiuni”, existau pentru că ele fuseseră definite social și juridic și, în cele din urmă, teritorial. Acest lucru fusese posibil deoarece ei își avuseseră sau își găsiseră purtători de cuvînt care să îi reprezinte la curtea regală ca pe comunități cu interese specifice. Etnicii „sași” din „comitatus” (adică din ținutul ungarilor) nu erau sași din punct de vedere politic, iar țărani de naționalitate maghiară din Fundus Regius, erau, ca și țărani români, inexistenți din punct de vedere politic. Privilegiul de a fi o „națiune” nu era definit în termeni etnici! Mai mult de un sfert din etnicii sași erau supuși (lipsiți de libertate) ai nobilimii și nu aparțineau „națiunii” săsești. Dacă Biserica Luterană de care țineau și sașii neincluși din punct de vedere politic în „națiunea” săsească, dacă Biserica Calvină a țăranilor maghiari neincluși în „națiunea” maghiară erau ambele „acceptate” și nu doar „tolerate”, acest statut se datora existenței în paralel a națiunilor maghiară și săsească, fapt care nu avea însă, din păcate, un echivalent și pentru țărani români.

3. Este vorba de pastorul protestant maghiar László Tökés, a cărui hărțuire de către Securitatea ceaușistă a fost scînteia care a declanșat Revoluția, la 16 decembrie 1989, în Timișoara. (n.r.)

4. Ulterior, Recomandarea 1201 a Consiliului Europei a intrat în conținutul tratatelor bilaterale încheiate de România cu Ungaria (septembrie 1996) și Ucraina (iunie 1997). (n.r.)

5. Legea învățămîntului a suferit modificări prin adoptarea unei Ordonanțe guvernamentale în iulie 1997, devenind mult mai liberală în privința învățămîntului în limba maternă a minorităților. Istoria și geografia României, predate anterior obligatoriu în limba română în școlile minoritare, vor fi studiate, se pare, în limba maternă. Totuși, istoria a rămas să se numească Istoria Românilor și nu a României. (n.r.)

Traducere de Doina Baci

*

*Prof. dr. Paul PHILIPPI (n. 1923, Brașov) a studiat istoria și teologia la Erlangen și Zürich, în 1953 a dat examen pentru a deveni preot în cadrul Bisericii Evanghelice C. A. din România. În 1957 a obținut doctoratul în teologia sistematică la Erlangen și profesoratul în teologie practică la Heidelberg. Din 1954 a fost asistent la Institutul de Științe Diaconice la Heidelberg, al cărui director a devenit în 1957. În 1974 i s-a conferit titlul de doctor honoris causa al Institutului Teologic Protestant Chuj. Din 1979 profesor la Institutul Teologic Protestant din Sibiu. Președinte al Forumului Democrat German din România (din 1992). Co-editor a seriei **Siebenbürgisches Archive** și **Studia Transilvanica**.*

Articolul reproduce textul conferinței prezentate la Institutul pentru Federalism de la Universitatea din Fribourg, Elveția, din 28 august 1996.